

Листи до сина

I

24 липня 1739 р.

Мій дорогий хлопче!

Я втішився, коли ти запитав мене під час нашої минулої зустрічі, чому я облишив писати, бо для мене це було знаком, що ти любиш мої листи і зважаєш на них. Коли це так, то ти доволі часто матимеш від мене звістку, і, якщо ти читатимеш мої листи уважно, можливо, з них і буде якась користь; в іншому разі я лише даремно завдаю собі труду. Адже прочитати щось один раз – нічого не означає, коли людина не міркує над цим і не намагається цього запам'ятати. Робити одне і водночас думати про інше, або ж не думати взагалі, – це безсумнівна ознака невеликого розуму. Варто завжди думати про те, чим саме займаєшся; коли вчишся, не слід думати про забави, а коли бавишся – не треба думати про навчання. До того ж, якщо ти, сидячи над книжкою, літаєш у хмарах, то матимеш подвійний клопіт, адже тобі доведеться вчити урок знову.

Одна з найважливіших речей у житті – це Добропристойність, що означає робити те, що належить, і там, де належить, адже багато речей, прийнятних для певного часу і місця, геть не підходять до іншого. До прикладу, дуже добре і правильно, що якусь частину дня ти маєш бавитися; але ти мусиш відчувати, що було б зовсім

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>
Портрет Філіпа Стенгоуна, 4-го графа Честерфілда (1694–1773),
Алан Рамзі, 1765

недоречно і негоже, якби ти надумав запускати змія чи грати в кеглі у той час, коли маєш бути з паном Меттером. Уміти добре танцювати – дуже доречно й похвально; проте ти маєш танцювати лише на балах і в місцях розваг, адже тебе вважали б дурником, якби тобі заманулося витанцьовувати в церкві чи на похороні. Сподіваюся, завдяки цим прикладам ти зрозумієш значення слова Добропристойність, що французькою звучить *Bienséance*, латиною – *Decorum*, а грецькою – Прέλлов. Цицерон каже про це: *Sic hoc Decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum quibiscum vivitur, ordine et constantia et moderatione dictorum omnium atque factorum*¹. Отож ти бачиш, що Добропристойність є необхідною, щоб отримати схвалення людей. А що ти, поза сумнівом, прагнеш здобути похвалу пана Меттера², без якої ніколи не матимеш моєї, наважуся тобі порадити, аби ти звертав увагу на все, що він тобі каже, і поведився серйозно й належно, допоки ти з ним; тому можеш бавитися, бігати й стрибати, скільки лиш тобі заманеться.

II

*Бат*³, 1 листопада 1739 р.

Дорогий хлопче!

Повернімося до ораторства, або ж мистецтва красномовства, про яке ти ніколи не повинен забувати, адже воно так потрібне нам в усіх сферах нашого життя, а в більшості з них – конче необхідне. Без нього неможливо досягти успіху ані в парламенті,

¹ «Так і [пристойність], висвітлюючи наше існування, завдяки порядку, стабільності та поміркованості всього нашого існування, спонукає цінувати тих, з ким спілкуємось» (лат.). Див. Марк Туллій Цицерон. Про обов'язки. Кн. 1; 98. Переклад Володимира Литвинова. Тут і далі – примітки перекладача.

² Мішель Меттер (1668–1747) – англійський учений французького походження, видавець та редактор класичних текстів. 1739 року став домашнім учителем Філіпа Стенгоупа, навчав його греки й латини.

³ Бат – головне місто графства Сомерсет в Англії; бальнеологічний курорт.

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

ані в церкві, ані в суді; і навіть у звичайній розмові людина, яка опанувала це мистецтво і тепер легко й звично з нього користує, яка говорить правильно та влучно, матиме величезну перевагу над тими, хто розмовляє неправильно та некрасиво.

Завдання ораторства, як я вже казав тобі раніше, полягає у тім, щоби переконувати людей; і ти легко зрозумієш, що догодити людям – це величезний крок до того, щоби їх переконати. Тож ти маєш усвідомлювати, як вигідно чоловікові, що виступає перед публікою – чи то у парламенті, чи з кафедри проповідника, чи у суді, – догоджати своїм слухачам так, щоб завоювати їхню увагу, чого він ніколи не досягне без допомоги ораторства. Промовцеві не достатньо говорити бездоганно чистою мовою і відповідно до граматичних правил; він має говорити вишукано, себто обирати найвлучніші та найвиразніші слова й розташовувати їх у найвідповіднішому порядку. Йому потрібно прикрашати промову метафорами, порівняннями та іншими стилістичними мовними засобами, похваляювати її, по змозі, влучними та меткими гумористичними відступами. До прикладу, якби ти хотів переконати пана Меттера, щоб він дав тобі канікули, невже ти просто сказав би: «Дайте мені канікули»? Це, звісно ж, зовсім не той спосіб, у який вдалося би його переконати. Натомість ти мав би спершу постаратися йому догодити й домогтися його уваги, сказавши, що, знаючи про його доброту та милостивість, ти наважився попрохати його про послугу; і що коли він не вважає за можливе вволити твоє прохання, то ти сподіваєшся, що він принаймні не розсердиться на тебе. Відтак ти мав би сказати йому, чого хотів би, а саме – канікул; це прохання тобі потрібно було б обґрунтувати, сказавши, що ти маєш зробити те чи інше або ж поїхати туди чи інде. Після цього ти міг би навести деякі аргументи, чому саме не слід тобі відмовляти; наприклад, що ти рідко просив цієї ласки і що й надалі нечасто її проситимеш; і що розум інколи потребує трохи спочинку від трудів так само, як і тіло. Ти можеш проілюструвати це порівнянням, сказавши,

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

що лук стає міцнішим від того, що його не завжди напинають і згинають; так само й розум матиме змогу бути пильнішим, якщо йому час від часу дозволятимуть перепочити й розслабитися.

Ця маленька промова – саме для такого маленького оратора, як ти; та попри це вона дасть тобі зрозуміти призначення ораторства та красномовства; а полягає воно у тім, щоб переконати. Сподіваюся, що згодом ти виявлятимеш цей талант у великих справах.

III

Бат, 5 листопада 1739 р.

Дорогий хлопче!

Мене потішила звістка, що ти ходив дивитися на парад Лорд-мера, адже, гадаю, це тебе розважило і, до того ж, мені й самому хотілося, щоб ти все це побачив. Це чудовий спосіб здобуття знань, тим паче, коли ти старанно з'ясовуєш (маю надію, що ти завжди так і чиниш) значення та подробиці усього, що бачиш. Тож ти, звісно, вже знаєш, що Лорд-мер – це міський голова Лондона і що нового Лорд-мера обирають щороку; і що містом керує Лорд-мер, суд старійшин і муніципальна рада. Старійшин, що є найбільш знатними міськими купцями, налічується двадцять шість. Муніципальна рада – вельми численна і також складається з купців; усі вони належать до різних гільдій, що, як ти бачив, брали участь у процесії зі своїми знаменами та вимпелами. Лорд-мера обирають щороку з-поміж старійшин. В Англії є лише два Лорд-мери: один – у Лондоні, а другий – в Йорку. Люди, які мало що бачили, схильні по-дурному витріщатися й чудуватися усьому новому, що потрапляє їм на очі, проте чоловік, вихований у вищому світі, дивиться на все холоднокровно й спокійно і робить з побаченого належні висновки.

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Після того, як отримаєш цього листа, вже не пиши мені більше, бо я виїжджаю звідси наступної суботи чи неділі. Проте можеш прийти до мене на Гросвенор-сквер у середу 14-го, о десятій ранку; тут на тебе чекатимуть речі, що їх ти замовляв, і дещо значно краще – як додаткова винагорода за добре навчання; хоча люди й не повинні чинити добре лише задля винагороди, однак справедливість вимагає, щоб ті, хто робить добре, свою винагороду таки отримали. Людина повинна чинити добре заради самого доброго вчинку, а винагородою їй слугує чеснота; себто саме лиш усвідомлення правильності власного вчинку дарує їй досить втіхи навіть без жодної додаткової винагороди. Усвідомлення – це правдиве внутрішнє судження, що його формує кожна людина про свої власні вчинки. До прикладу, хтось каже: я не усвідомлюю за собою жодної провини, себто моє серце не підказує мені, що я винний, я почуваюся невинним; або ж я усвідомлюю, що заслуговую на покарання, себто відчуваю, що вчинив переступ, за який маю бути покараний. Усвідомлення походить від латинських слів *conscire*¹ та *conscius*². Гораций каже:

*Nil conscire sibi nulla palescere culpa*³,

що означає не мати чим собі дорікнути і не бліднути від усвідомлення своєї провини.

Йому ж належить вислів:

*Mens conscia recti*⁴.

Це означає розум, що усвідомлює власну правоту; а це найбільше задоволення й щастя, які лиш може мати людина. *Adieu*⁵.

¹ Бути свідомим [чогось] (лат.).

² Свідомий [чогось] (лат.).

³ «Жити по правді і від провин не бліднути жодних» (переклад з лат. Андрія Содомори).

⁴ Розум, свідомий своєї правоти (переклад з лат. Андрія Содомори).

⁵ З Богом (фр.).

20 листопада 1739 р.

Дорогий хлопче!

Оскільки ти зараз читаєш історію Риму, я сподіваюся, що ти робиш це так ретельно й уважно, як вона на те заслуговує. Користь історії полягає головню в тім, що вона дає нам приклади чеснот і вад тих, хто жив до нас; приклади, з яких ми маємо зробити належні висновки. Історія надихає і спонукає нас любити і практикувати чесноту, показуючи нам, якою повагою й шаною завжди винагороджували видатних і добродішних людей за їхнього життя, а також хвалу та славу, з якою їхні імена передавалися у віках і дійшли до наших днів. Римська історія надає більше прикладів добродішності та великодушності, або ж величч душі, ніж будь-яка інша. Не раз консули й диктатори (що, як ти знаєш, були їхніми головними магістратами) покидали свій плуг, щоби вести армії супроти ворога, а після перемоги поверталися до свого плуга знову і довіку жили у скромному усамітненні – в усамітненні славетнішому, якщо можна так сказати, ніж усі перемоги, що йому передували. Багато найвидатніших римлян померли такими бідними, що їх поховали громадським коштом.

Курій, який не мав власних статків, відмовився від кругленької суми, запропонованої йому самнітами, сказавши, що він вбачає славу не в тім, щоби мати гроші самому, а в тім, щоби керувати тими, хто їх має. Цицерон подає це так: *Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere praeclarum sibi videri, sed iis, qui haberent aurum, imperare*¹. А Фабриція, що не раз керував римськими

¹ «Сидячи при вогнищу, прийняв Курій самнітських депутатів, які йому привезли велику кількість золота. А він прогнав їх зі словами: «Для мене золото має меншу цінність, ніж керувати тими, хто його має». Див. Цицерон. Про старість, 55. Переклад з лат. Володимира Литвинова.